

VARGA NORBERT

A nemesi vármegyerendszer bírálata a reformkorban Eötvös József: A falu jegyzője című műve alapján

„Nem adózni, nem fizetni,
Hidon, vámon átmehetni,
Be nem állni katonának,
Törvényt szabni a hazának,
Mondani, hogy a só drága:
Ez a nemes szabadsága.”
(Eötvös József: A falu jegyzője)

Nem lehet jobban jellemezni a rendi időszak nemesi jogállását, mint ahogy azt Eötvös tette e pár sorral A falu jegyzőjében. Ahhoz, hogy megértsük a regényben megfogalmazott reformtörekvéseit, vissza kell nyúlni időben egészen az 1839/40. évi országgyűlésig, hiszen ekkor kapcsolódott be Eötvös József a politikai életbe a főrendi tábla ülésén, ahol Batthyány Lajos mellett érvelt a reformok megvalósításáért, erősítve az ellenzék által támogatott polgári átalakulást.¹ A reformkorban alakult ki Eötvös politikai programja, bekapcsolódva Kossuth és Széchenyi vitájába a Kelet Népe és a Pesti Hírlap című röpirátával, amelyben Kossuth Lajos érvrendszerét támogatta.² Világosan kifejtette véleményét,

¹ SÓTÉR István: *Eötvös József*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1967. 103. Devescovi is kiemelte, hogy erre az országgyűlésre Borsod vármegye követeként készült, de végül mégis a főrendi táblán kötött ki, ami annak a ténynek a következménye, hogy Batthyány megszervezte a főrendi ellenzékiek taborát. DEVESCOVI Balázs: *Eötvös József (1813-1871)*. In: Margócsy István – Szörényi László (szerk.): *Magyarok emlékezete*. Kalligram, Pozsony, 2007. 138. Podani is ezt az országgyűlést emelte ki, ahol Eötvös bekapcsolódott a politikai közéletbe. PODANI Réka: *A reformkor és a romantika vonzásában*. In: Kocsár Mária (szerk.): *Fejezetek Eötvös József életéből*. Kiadja: Eötvös József Általános Iskola, Szolnok, 1994. 17. A Borsod megyében lévő Sályon készült a politikai életre. BÓDY Pál: *Eötvös József*. Eötvös József Könyvkiadó, Budapest, 2004. 21. Pulszky is megemlékezik Sályról, ahol Eötvös Józseffel (Pepivel) találkozott. PULSZKY Ferenc: *Életem és korom*. I. köt., Szépirodalmi Kiadó, Budapest, 1958. 156.

² SÓTÉR, 1967. 103.; BÓDY, 2004. 21. A röpirátában kitér arra a vádra, miszerint a Pesti Hírlapban „minden municipalitás a lehetőség szerint depopularisáltatott.” EÖTVÖS József: *Kelet Népe és a Pesti Hírlap*. In: Báró Eötvös József munkái. XI. köt., Révai Testvérek. 1902. 70-71. A Szegénység Irlandban és A zsidók emancipációja című értekezéseinek alaptémája is többször visszaköszön majd A falu jegyzőjében, amelyet a Kelet Népe és a

miszerint a polgári átalakulás csak az egész nemzet közreműködésével jöhet létre, ami meghatározta reformprogramját, különösen megmutatkozott ez a népképviselői választójog, a felelős kormány, a jobbágyfelszabadítás és a közigazgatás átalakulásáért vívott küzdelemben.³ Politikai nézeteit alapvetően a büntetőjog területére tartozó törvényjavaslatok vitája érlelte ki az 1843-44. évi országgyűlésen.⁴ A „magyar doctrinairek” (Csengery Antal, báró Eötvös József, báró Kemény Zsigmond, Szalay László és Trefort Ágoston), ahogy Beksics Gusztáv fogalmaz az 1882-ben megjelent hasonló című művében, együttesen léptek fel e törvényjavaslatok országgyűlési disputája alkalmával.⁵ Az alaposan kidolgozott államelméleti szempontok között jelentős szerepet kaptak a jogtudományi fejtegetések, amelynek következtében a doktrinerek titulálták Eötvöst és elvtársait.⁶

Pesti Hírlap követett. BÓDY, 2004. 22-26.; EÖTVÖS József: *A zsidók polgárosításáról*. In: B. Eötvös József beszédei. I. köt., Kiadja: Ráth Mór, Budapest, 1875. 16-22. Széchenyi politikai nézeteihez a Kelet Népe kapcsán: ANGYAL Dávid: *Gróf Széchenyi István történeti eszméi*. Franklin – Társulat, Budapest, 1907. 56.; FELKAI László, MANN Miklós (szerk.): *Eötvös és Trefort*. Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum, Budapest, 1988. 10-11. Eötvös a zsidók emancipációjának szükségességét az üveges zsidó jellemrajzában tárja az olvasó elé. FERENCZI Zoltán: *Báró Eötvös József*. In: Schönherr Gyula (szerk.): *Magyar Történeti Életrajzok*. XIX. évf., 4. füzet, Athenaeum R.-társulat Könyvnyomdája, Budapest, 1903. 140. Bodnár is kiemelte a zsidó szerepét és jellemrajzát. BODNÁR Zsigmond: *Eötvös és Kemény*. Eggenberger-féle Könyvkereskedés, Budapest, 1905. 39-40. A zsidók egyenjogúsítása 1848-ban nem történt meg, amelyre csak 1867-ben került sor. FERENCZI Zoltán: *Báró Eötvös József*. Kiadja: Aigner Lajos, Budapest, 1884. 67-68. Herger Csabáné is megállapítja, hogy a zsidók egyenjogúsítása az 1843/44. évi országgyűlésen nem valósult meg. HERGER Csabáné: *Polgári állam és egyházi autonómia a 19. században*. Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest, 2010. 190.

³ A központosítás csak a népképviselői országgyűlés és a parlamentarizmus elvének bevezetése mellett valósítható meg. FERENCZI, 1903. 112.

⁴ SÖTÉR, 1967. 107., 110-112.; DEVESCOVI, 2007. 138-139. Eötvös kifejtette véleményét a megyékkel kapcsolatban 1844-ben. Kijelentette, hogy az 52 megye mentette meg a magyar alkotmányosságot a rendi időszakban, „de nem hallgathatja el, hogy kivált a végrehajtó hatalom tekintetében a megyék hatalma túlságosan veszélyes”. FERENCZI, 1903. 106. Pulszky is megemlékezik a büntető törvényjavaslatok szerkesztéséről. PULSZKY, 1958. 175-198. Fenyő is kiemelte a büntetőjog területére tartozó törvényjavaslatok kidolgozásának jelentőségét. FENYŐ István (szerk.): *Eötvös József. Reform és hazafiság. Publicisztikai írások*. I. Magyar Helikon, Budapest, 1978. 29. A büntetőjogi kodifikáció történetéhez: BALOGH Elemér: *Deák Ferenc és az anyagi büntetőjog kodifikációja*. In: Molnár András (szerk.): *A Batthyány-kormány igazságügyi minisztere*. Zalai Gyűjtemény 43., Zala Megyei Levéltár, Zalaegerszeg, 1998. 129-157.

VOINOVICH Géza: *A politikus*. In: Báró Eötvös József: *Levelek, életrajz*. Révai Testvérek, Budapest, 1903. 245. Madarász is hangsúlyozta, hogy Eötvös érzékenyen reagált a jog elmaradottságaira. Cesare Beccaria munkássága példaértékű volt számára. MADARÁSZ Imre: *Kölcey, Eötvös, Madách*. Pannon Könyvkiadó, 1989. 36. Madarász Imre fordította és látta el jegyzetekkel Beccaria *Dei delitti e delle pene* című művét. Uő.: *Cesare Baccaria: A bűnről és a büntetésekről*. Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum, Budapest, 1989. 3-108.

⁵ BEKSICS Gusztáv: *A magyar doctrinairek*. Csengery Antal, b. Eötvös József, b. Kemény Zsigmond, Szalay László, Trefort Ágoston. Rudnyánszky A. Könyvnyomdája. Budapest, 1882. passim. A „hét bölcslet” szokás doktrinerek nevezni: Eötvös Józsefet, Szalay Lászlót, Trefort Ágostont, Lukács Mórictot, Csengery Antalt, Irinyi Józsefet és Madách Imrét. DEVESCOVI, 2007. 142. Ferenczi szerint a centralistákat nevezték „elméleti politikusoknak, szobatudósoknak, doctrinaireknek és mert heten voltak, Magyarország hét bölcsének.” FERENCZI, 1903. 114. Lásd: BODNÁR, 1905. 23.

⁶ BÉNYEI Miklós: *Eötvös József könyvei és eszméi*. Csokonai Kiadó, Debrecen, 1996. 50. Jogi műveltségét alapvetően Pesten szerezte meg, hiszen elvégezte az egyetemet. Tanárai között olyan kiváló jogászok voltak mint pl. Szibenliszt Mihály, Frank Ignác, vagy Vizekelety Mihály. Szibenliszt Mihály munkásságához: PETRASOVSZKY Anna: *Az állam büntetőjogi hatalma Szibenliszt Mihály művében*. In: Sipta István (szerk.): *Doktoranduszok Fóruma* Miskolc, 2005. november 9. Állam- és Jogtudományi Kar Szekciókiadványa, Miskolc, 2005. 209-215.; SÖTÉR, 1967. 105-106.; SZABÓ Imre: *A burzsoá állam- és jogbölcslet Magyarországon*. Budapest, 1955. 174-184. Devescovi is kiemelte, hogy a doktrinerek a rendi jellegű közjogi rendszer felszámolását békés eszközökkel

Eötvös jogászai érveléssel támasztotta alá politikai álláspontját a vármegyék reformjával kapcsolatban, mely A falu jegyzőjében éri el tetőpontját. Eötvös a centralista kör meghatározó alakja volt.⁷ Alapvetően azért vallották magukat a központosítás elkötelezett híveinek, mert a megyék rendi autonómiáját összegegyeztetetlenné vélték a független felelős miniszteriális struktúra kialakításával, a miniszteri felelősséggel, vagyis a parlamentarizmus elvének bevezetésével.⁸ Szalay Lászlóhoz írt levelében világosan kifejtette, hogy az önkormányzatok sorsát rendezni kell, amelyek a kormánnyal szemben külön-külön alkotmányos gátat jelentenek, „focusban [...] kívánjuk egyesíteni, hogy mi az egyesnek lehetséges nem volna, az 52 kezet fogó megyének ’s majdnem anyi városnak, az az a’ nemzetnek sikerüljön.”⁹ A centralisták legfontosabb célkitűzései a következők voltak többek között: a felelős kormány, a megyei és a városi reform, a népképviselő, a személyes szabadságjogok, a jogegyenlőség, a köztelherviselés, az ősiség eltörlése, az örökváltság, az iparfejlesztés, a vámszabályok rendezése Ausztriával, a községek átalakítása, az országgyűlés reformja és az esküdtbíráskodás.¹⁰ Egyik vitatott közjogi jogintézménye az adminisztrátori rendszer, amelynek alapvető célja, hogy a megyei ellenzéki erőket szétverje. Ez azt jelentette, hogy 1848-ra a megyék több mint a felében működött adminisztrátor.¹¹

A vármegyerendszer reformját a közigazgatási rendszerünk átalakításának szerves részeként képzelték el. Szalay László és elvtársai a polgári Magyarország átalakítását tűzték ki célul, amikor az 1843/44. évi országgyűlésen a városok szavazati jogáért vívott harcban felszólaltak ott, ahol a polgárság, mint a nép megtestesítője jelent meg, amely egyben a népképviselő elvének megvalósítását jelentette volna.¹² A városok közigazgatási re-

akarták elérni. DEVESCOVI, 2007. 142. Alapvetően a korabeli francia és az angol szakirodalomból merít munkássága során. Barabási Kun József is ezt emelte ki. BARABÁSI Kun József: *Báró Eötvös József és a francia liberálisok*. Budapest, 1912. passim.; *Uő.*: Eötvös és Montalembert valláspolitikai nézetei. *Budapesti Szemle*, 174. köt., 496 (1918) 43-66. Barabási munkásságához: VARGA Norbert: *Barabási Kun József*. In: P. Szabó Béla – Madai Sándor (szerk.): *A Debreceni Tudományegyetem jogtanárai (1914-1949) I. Lícium-Árt*, Debrecen, 2004. 37-61. Párizsban megismerkedett Victor Hugoval és Lamartine-nal, akik hatással voltak munkásságára. PODANI, 1994. 17. Nokvák László is kiemelte a francia irodalom hatását Eötvös eszmei fejlődésére. NOVÁK László: *Az ifjú Eötvös és a francia irodalom*. Eggenberger-féle Könyvkereskedés, Budapest, 1930. 14. Lásd: BERKOVICS Miklós: *Báró Eötvös József és a francia irodalom*. Stephaneum, Budapest, 1904. passim.

⁷ A centralisták a vármegyék teljes átalakítását tűzték ki célul a felelős kormányzati struktúra megvalósítása érdekében. A municipalisták ezzel szemben meg akarták tartani a vármegyéket, mert az a magyar alkotmányosság szerves része és annak fontos közjogi biztosítója. DEVESCOVI, 2007. 142. Eötvös a program lényegét már a Szalay-émlékbeszédben ismertette. Bódy kiemelte Eötvös politikai szerepvállalásának történetéből a Kölcsey Ferencről tartott emlékbeszédét. BÓDY, 2004. 21. A centralista – municipalista vitához: NAGY Endre: A centralisták és municipalisták vitája. *Magyar Közigazgatás*, XLI. évf., 11 (1991) 988-1002.

⁸ Eötvös szerint az alkotmányosság legfőbb biztosítója a kormány felelőssége. EÖTVÖS József: *A kormány felelőssége és a megyék*. In: Báró Eötvös József összes munkái. XVII. köt. (Kisebb politikai cikkek.) Révai Testvérek, Budapest, 1903. 256.

⁹ NIZSALOVSKY Endre: *Eötvös József levelei Szalay Lászlóhoz*. In: Bodnár György (szerk.): *Irodalomtörténeti füzetek*. 55. sz., Akadémiai Kiadó, Budapest, 1967. 140. A levél kelt: Pozsony, 1844. július 18-án.

¹⁰ FENYŐ, 1978. 30-31. Voinovich is kiemelte, hogy Eötvös az országgyűléseken felmerülő valamennyi téma kapcsán kifejtette véleményét. VOINOVICH, 1903. 245.

¹¹ NIZSALOVSKY, 1967. 160. Gróf Apponyi György a főispánok helyett számos megyében adminisztrátorokat nevezett ki, akiket *Kreishauptmann* néven is emlegettek. FERENCZI, 1903. 117.; *Uő.* 1884. 87-88.

¹² SÖTÉR, 1967. 114-115. A municipális szervezet átalakításának szerves részét képezték a városi reformok. E tekintetben Ferenczi is kiemelte Szalay László szerepét. FERENCZI, 1903. 106-107. Fenyő is immanens részének

formjának háttérében az egész alkotmányos rendszer reformja húzódott meg, amely magában hordozta a népképviselői rendszer és a felelős kormány kialakítására való törekvést. Eötvös a Városi ügyről címen külön értekezést adatott ki.¹³ E tanulmányában külön kitért a városi adminisztráció és a törvényhozási befolyás növelése érdekében teendő intézkedések elemzésére. A városok politikai jogainak gyakorlása tekintetében fontosnak tartaná a „direkt” országgyűlési követválasztást.¹⁴ Az országgyűlés időtartama alatt fogott hozzá regényének megírásához a megyerendszer leleplező bírálataként.¹⁵ Ezt egészítette volna ki a községek szabad átalakítása, amelyet alapvetően Csengery Antal dolgozott ki a Töredék eszmék a községek rendezése körül című értekezésében 1845-ben.

A centralista politika erősödését mutatta, hogy a Pesti Hírlap irányítását Szalay vette át Kossuthtól 1844-ben, és elvbarátainak (Eötvös József, Trefort Ágoston és Csengery Antal) támogatásával meghatározta a reformmunkálatok célkitűzéseit.¹⁶ Eötvös a centralista elvek megvalósulásában annyira bízott, hogy Szalaynak a következőket mondta: „a’ Centralizatio, hogy úgy mondjam a’ levegőben van”.¹⁷ Politikai nézeteinek megértéséhez szükségképpen beszélni kell Eötvös jogi műveltségéről. A falu jegyzőjében is kijelentette, hogy a politikai életben érvényesülni „jogtudomány nélkül” nem lehet.¹⁸

Ez az eszmei irányvonal alapvetően befolyásolta Eötvöst a politikai jelleggel bíró irányregény megfogalmazásában. Számos vezércikket (pl. Centralizációról és a Helyhatósági szerkezetünk 1-5.) jelentetett meg a közigazgatás átalakításával kapcsolatban.¹⁹ E cikken keresztül formálódott Eötvös politikai álláspontja a vármegyék kapcsán, amelynek mintegy szintézisét adja A falu jegyzőjében. Értekezéseiben támada többek között a verifikációt, a követutasítási és pótutasítási rendszert, a háziadók mértékét, a megyei autonómia korlátatlanságát és a statáriális eljárást. Véleménye szerint a bajok okát abban kell keresni, hogy 52 törvényhozása, azaz nemesi vármegyéje volt a rendi Magyarországnak. A megyei visszaélések megfékezésére egyetlen biztos eszköznek a centralizáció mutak-

---

tartotta a közigazgatási reformoknak a városok szabályozását. FENYŐ, 1978. 29. A szabad királyi városok reformjához: VARGA Norbert: Gróf Batthyány Lajos és a szabad királyi városok ügye az 1843/44. évi országgyűlésen. *Jogtörténeti Szemle*, 3 (2008) 7-15. Előzményekhez lásd: ANTAL Tamás: *Város és népképviselő. Az 1848:XXIII. tc. és intézményei Debrecenben (1848-1872)*. In: Balogh Elemér (szerk.): A Pólay Elemér Könyvtára 36. Pólay Elemér Alapítvány, Szeged, 2011. 18-95. Eötvös számos beszédet tartott a szabad királyi városok ügyével kapcsolatban. EÖTVÖS József: *A sz. kir. városok szabályokat alkotó jogáról*. In: B. Eötvös József beszédei. I. köt., Kiadja: Ráth Mór, Budapest, 1875. 185-197.; Uő: *A nemesek jogairól*. In: Uo. 199-205.; Uő: *Követek választásáról*. In: Uo. 206-217.; Uő: *A sz. kir. városok képviselő testületének választásáról*. In: Uo. 218-236.; Uő: *Az utasításokról*. In: Uo. 237-251.; Uő: *A városok országgyűlési szavazatáról*. In: Uo. 260-268.; Uő: *Városi ügy*. In: Báró Eötvös József összes munkái. XVII. köt., (Kisebbségi politikai cikkek.) Révai Testvérek, Budapest, 1903. 112-119.

¹³ FENYŐ, 1971. 12.

¹⁴ Uo. 12. Devescovi hangsúlyozta, hogy az ellenzéknek kettős célja volt a városokkal kapcsolatban. Először is, hogy megemeljék a városi követekre jutó országgyűlési szavazati számot, másodsor, hogy elindítsák a strukturális reformokat. DEVESCOVI, 2007. 141.

¹⁵ Devescovi véleménye szerint a regénynek el kellett készülnie 1844 végére. Uo. 147.

¹⁶ SÓTÉR, 1967. 112-113.; FERENCZI, 1903. 109.

¹⁷ NIZSALOVSKY, 1967. 140.

¹⁸ EÖTVÖS József: *A falu jegyzője*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1972. 40. Ezt emelte ki Bényei is. BÉNYEI, 1996. 43.

¹⁹ EÖTVÖS József: *A centralizációról*. In: Báró Eötvös József összes munkái. XVII. köt., (Kisebbségi politikai cikkek.) Révai Testvérek, Budapest, 1903. 3-9.; Uő: *Helyhatósági szerkezetünk*. 1-5. In: Uo. 267-301.

zott.²⁰ Eötvös a kormány szerepét akarta növelni a vármegyék szinte korlátlan autonómiájával szemben.²¹ A központosításra való törekvés képezte Eötvös liberális politikájának sarokkövét, amely alapvetően nem csak A falu jegyzőjében, hanem a Magyarország 1514-ben című írásában is megjelenik.

A falu jegyzőjében felvállalt reformprogram megértéséhez elengedhetetlen, hogy néhány szót ejtsünk Eötvösnek a Pesti Hírlap hasábjain megjelenő értekezéseiről, amelyek a polgári átalakulás legfontosabb kérdéseivel foglalkoztak. Ezek közül kiemelkednek az Agricola-levelek (pl. Alkotmány és megye, A honorácior osztályról), amelyekben a centralizáció szükségességét mutatja be a szerző az olvasó számára.²² Eötvös ezen írásaiban már foglalkozik az önkény megnyilvánulásával a szolgabírák részéről, ami A falu jegyzőjében is megjelenik a deresrehúzás jelenetében.²³

A centralizmusban azt a közjogi garanciát látta, amely véleménye szerint ahhoz szükséges, hogy a parlamentarizmus megvalósulhasson, amelynek gátját alapvetően a nemesi vármegyerendszer fenntartásában véli felfedezni. A rendi időszak nemesi vármegyéjének törvényhozásbeli, végrehajtásbeli, igazságszolgáltatásbeli és politikai hatásköre (pl. a követutasítás, a verifikációs jog) gátat szabtak a polgári közigazgatás kiépítésének.²⁴ Jelen tanulmány keretében részletesen csak a passzív ellenállás jogával (vis inertiae-vel) kívánok foglalkozni, mint a nemesi vármegye egyik legfontosabb jogkörével. E jogra hivatkozva a nemesi vármegyék nem hajtották végre azokat a jogszabályokat (uralkodói és dikasztériális rendeleteket), amelyek törvénybe vagy történeti alkotmányunkba ütköztek. Ezt a jogkört az 1545:33 tc. rendelkezésének kiterjesztő interpretatio-jával vezették le a nemesi vármegyék.²⁵ Eötvös szerint ez a jogkör azért nem tartható fenn egy alkot-

²⁰ Ferenczi is kiemelte, hogy a megyei visszaélések ellen „csak egy a gyógyszer: a központosítás”. FERENCZI, 1903. 112. Széchenyi súlyos beteghez hasonlított Magyarországot a Jelenkor hasábjain megjelent cikkében. Széchenyi István: Általános nézetek. *Jelenkor*, 36 (1845. május 4.) A cikket közli: ZICHY Antal: *Gróf Széchenyi István hírlap cikkei. (1843-1848)* II. köt., Kiadja: MTA, Budapest, 1894. 540-544.

²¹ NIZSALOVSKY, 1967. 160. Devescovi szerint az ellenzék támada a magyar alkotmányosság 52 védbástyáját. A jogegyenlőség elvét sértette, hogy ilyen formában a lakosság 5 % vett csak részt a politikai jogok gyakorlásában. Ezt a helyzetet tovább súlyosbította a követválasztások alkalmával jelentkező visszaélések és kihágások sora. A megyei nemesség minden reformot mag akart akadályozni rendi előjogaik védelme érdekében. DEVESCOVI, 2007. 143-144. A megyei kihágásokról törvényjavaslat is született, amelyet az 1844. évi kerületi ülésen is megtárgyaltak. KOVÁCS Ferencz: *Az 1843/44-ik évi magyar országgyűlés alsó tábla kerületi üléseinek naplója*. IV. köt., Franklin-Társulat, Budapest, 1894. 372-404.

²² DEVESCOVI, 2007. 146. Eötvös tanulmányain és cikkein keresztül vívta meg politikai harcát Dessewffy Emil-lel, az elvi ökonervatívok vezetőjével. FERENCZI, 1903. 114. Az Agricola levei alatt a következő írások találhatóak: A centralizációról, A reformok ellenzói, A jobbágyok eltörléséről, A magyar iparról, Az országgyűlésről, Alkotmány és megye, A politikai pártokról, Védekezés az inség ellen, Német kivándorlók Magyarországon, A takarékmagtárak dolgában, A Budapesti Híradó ellen, A magyarországi utakról, A honorácior osztályról és A magyar ipar mellett. EÖTVÖS József: *Agricola levelei*. In: Báró Eötvös József összes munkái. XVII. köt., (Kisebbségi politikai cikkek.) Révai Testvérek, Budapest, 1903. 3-75.

²³ FENYŐ István: *Eötvös József kiadatlan írásai (1846 május – 1848 február)*. Petőfi Irodalmi Múzeum és a Népművelési Propaganda Iroda közös kiadványa, Budapest, 1971. 11.

²⁴ A reformkor vármegye bemutatásához lásd: STIPTA István: *Törekvések a vármegyék polgári átalakítására. Tervezetek, javaslatok, törvények*. Osiris Kiadó, Budapest, 1995. 7-14.

²⁵ „Hogy a kapitányok, valamint az ispánok vagy alispánok ne tartsák meg a királyi felségnek és a helytartó urnak olyan leveleit, a melyeket netán a királyi felségtől a fekvő jószágok visszaadása és visszabocsátása tárgyában a beszercebányai közönséges határozatnak és más később keletkezett törvényeknek s a jelenleginek is ellenére nyertek.” 1545:33. tc.

mányos államberendezkedésben, mert a végrehajtó hatalom működését ellehetetlenítené. Eötvös szerint úgy kell átalakítani a megyerendszert, hogy a rendi időszakból ismert alkotmányvédő szerepkörét (pl. vis inertiae) más közjogi garanciák váltsák fel. Ez a gondolatkör A XIX. század uralkodó eszméiben is megjelenik, ahol alapvetően továbbra is a centralisták álláspontját képviseli, amikor az önkormányzati szabadságról értekeznek. Nem lehet megengedni véleménye szerint, hogy a helyi önkormányzatok a kormány parancsát ne hajtsák végre. Elismeri, hogy ez a „tehetetlenségi erő” az önállóság legjobb biztosítója lehet, ami csak az állam rovására érvényesülhet. „Az oly viszonyok pedig, mik szerint az államhatalom kihágásait azzal akarják akadályozni, hogy az egyes községeknek jogot adnak, miszerint a kormány törvénytelen befolyása ellen – mint a középkorban volt – abban keressenek védelmet, hogy parancsait ne hajtsák végre, - e viszonyok, mondom, nem férnek egybe az újabkori államok állásával és földatáival. Az úgynevezett „vis inertiae” a helyhatósági önállóság legjobb biztosítója lehet ugyan: de csupán az állam ereje rovására; s oly időszakban, midőn annyi követelést tesznek szükségképp az állam irányában s az állam önállósága, a közszabadság ezen föltétele, oly nagy erőt igényel, jónakul nem kereshetjük az államhatalom erőtlentésében a szabadság biztosítását.”²⁶

Nem lehet a középszintű közigazgatási egységeknek, jelen esetben a vármegyéknek, nagyobb végrehajtásbeli jogkört biztosítani, mint a központi végrehajtó hatalom képviselőjének, a kormánynak. Ezzel már Eötvös is tisztában volt, amikor kijelentette az uralkodó eszmékben, hogy nem lehet az „állam egyes részeit [...] ruházhatni föl „vis inertiae”-vel (tehetetlenségi erő) anélkül, hogy az állam defectus inertiae (a tehetetlenségből eredő fogyatékoság) alatt ne sínylődjék.”²⁷ Ez csak egy példa arra, hogy Eötvös, hogyan képzelte el a nemesi vármegyék önkormányzati autonómiájának centralizációját.

A Pesti Hírlap hasábjain közötti cikkein keresztül érlelődnek ki Eötvösnek A falu jegyzőjében ismertetett politikai nézetei a nemesi vármegyeyrendszer „vádirataként”. E politikai nézetei jelennek meg a Reform című írásában is, ahol Eötvös kijelenti, hogy „Hazánk nem maradhat jelen helyzetében”, amely azonban túl mutat a közigazgatás átalakításán és az egész alkotmányos berendezkedésünk reformjának szükségességét sejteti.²⁸

²⁶ EÖTVÖS József: *A XIX. század uralkodó eszméinek befolyása az álladalomra*. III. köt. In: Báró Eötvös József össze munkái XV. köt., Révai Testvérek, Budapest, 1902. 69-70. Eötvös egyik cikkében a következőket fogalmazta meg. „A megyék, mint az e század folyama alatt tapasztaltuk, hív őrei alkotmányunknak, s mivel a végrehajtó hatalom nagy része kezükben fekszik, a központi hatalom lépéseinek száz akadályt gördíthetnek elébe”. Uő: *Hogy mi teszi megyei rendszerünket az alkotmány biztosítékává?* In: Báró Eötvös József összes munkái. XVII. köt., (Kisebb politikai cikkek.) Révai Testvérek, Budapest, 1903. 212.

²⁷ Ferenczi is hangsúlyozta, hogy az önkormányzati jogkör terjedelméhez A XIX. század uralkodó eszméiben is visszatér, ahol véleménye szerint a közigazgatási autonómia és az egyéni szabadság biztosítása között csak látványos ellentét áll fenn. FERENCZI, 1903. 108-109. Cieger András is magyarázta a közigazgatási autonómia terjedelmét, külön kitérve a reformkori előzményekre. CIEGER András: *A közigazgatás autonómiájának nézőpontjai 1848-1918*. In: Gergely Jenő (szerk): *Autonómiák Magyarországon 1848-2000*. I. köt., ELTE Történelemtudományok Doktori Iskola – L'Hartmann Kiadó, Budapest, 2005. 25-26.

²⁸ EÖTVÖS József: *Reform*. In: Báró Eötvös József munkái. XI. köt., Révai Testvérek. 1902. 93.; DEVESCOVI, 2007. 146. Ferenczi szerint a Reform nem más, mint az 1844/45-ben megjelent cikkeinek rendszerbe foglalása és kibővítése. FERENCZI, 1903. 122. Ferenczi szerint a vármegyeyrendszerrel kapcsolatos bírálatok alapjátételeit a Reform című írásában találhatjuk meg, amelyeket Eötvös személetesen mutat be A falu jegyzőjében. Uő. 1884. 67.

Tanulmányomban nem kívánom az egész regény jogtörténetileg releváns részeit ismertetni, hanem csak felvillantani szeretném a szereplők rövid jellemábrázolásán keresztül a korabeli vármegyerendszer életképtelenségét. Eötvös irányregényében a nemesi vármegye mindenapját bemutatva kitér többek között a tisztújításra, a jobbágyok életére, a statáriális eljárásra, a börtönviszonyok bemutatására.²⁹ A falu jegyzőjében bemutatott Taksony vármegye képe a rendi időszak kötöttségeitől szabadulni nem képes megyét ábrázolja.³⁰ Ezt segíti elő az egyes szereplők karakterének megrajzolása, amelyen keresztül realiztikus képet kaphat az olvasó a reformkori megye, változásra érett, de ugyanakkor változni nem képes szervezetéről és működéséről. E megye magán hordozta Magyarország minden vármegyéjének „összes betegségét”.³¹ Eötvös tudatosítani akarta olvasóiban, hogy „ők a felelősek a körülöttük elkövetett igazságtalanságokért”, akiknek változtatni kell ezen a helyzeten.³²

Különösen jelentős e tekintetben Nyuzó Pál főszolgabíró ábrázolása.³³ E körbe sorolható továbbá Réty alispán, Kenyházy András esküdt, Karvaly Ágoston várnagy, vagy éppen Sáskey Tamás adószedő bemutatása is.³⁴ Az alispánt gyenge megalkuvó jellemként ábrázolta műben, akit neje irányít.³⁵ Rétyné képviseli a régi nemesi kiváltságokhoz leginkább ragaszkodó társadalmi réteget, akinek bukása már előre sejteti az olvasóval, hogy a nemesi vármegyerendszer megérett a változtatásokra. Eötvös ironikusan ábrázolja a szereplőket, ami a közigazgatási rendszer bírálatát jelenti.³⁶ Ferenczi szerint Eötvös nem akart szatírárt írni, de mégis megjelenik művében.³⁷ Leginkább Sáskey beszédéből lehet következtetni a nemesség reformokkal kapcsolatos álláspontjára. „Mi akarjuk a szabadságot! Igen, tekintetes konferencia, mi akarjuk a sajtószabadságot, a kereskedési, lelkiismereti szabadságot; akarjuk mindenképp, hogy megyei autonómiánk oly botrányos beavatkozásoktól megőriztessék: milyen például az, hogy minap a helytartótanács az úrbéri telkeken lakó nemesek adóját beszédetni rendelé; mi akarjuk a haladást, akarunk bankot, melyből négy percentre minden nemes pénzt kaphasson, vasutakat, csatornákat, múzeumot s politechnikumot; mi akarjuk a nemzetiséget, de akarjuk azt is, hogy a szabadság, habár nagyobbá válik, azért mégis *nemes* maradjon, [...] vele gyarapodjék a *nemesség*”³⁸

²⁹ A reformkori Magyarország közigazgatásának problémáit kívánta felvillantani a szerző. DEVESCOVI, 2007. 164.

³⁰ Taksony vármegye egy fiktív megye, amelyben Eötvös életútjának számos jelentős helyszínét vélik felfedezni az elemzők. Uo. 148.

³¹ Több vármegye (pl. Fejér, Heves, Bihar, Szatmár) is versengett azért a „kitüntető címért”, hogy a szolgabíró az ő megyéjük alapján rajzolta meg Eötvös. Uo. 148.

³² TAXNER-TÓTH Ernő. (Köz)üeleményformálás Eötvös regényeiben. In: Bitskey István – Görömbei András (szerk.): Csokonai Könyvtár (Bibliotheca Studiorum Litterarium). Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2005. 306.

³³ Texner-Tóth szerint a regény középpontjában a „táblabíró-mitosz” áll. Uo. 338.

³⁴ A nemesi vármegye tisztviselő közül Veliky János Karvaly és Sáskey jellemzését emelte ki. VELIKY János: *Eötvös József. Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest, 1998. 60-63.*

³⁵ FERENCZI, 1903. 128.

³⁶ Devescovi szerint erre leginkább abból lehet következtetni, ahogy a szerző a tisztújításkor megjelenő nemeseket ábrázolja. DEVESCOVI, 2007. 185. Az irányregény ironikus képed ad a korabeli társadalomról. Császár szerint „ostorozza a 48 előtti viszonyokat, de a szatíra nem cél. Csak eszköz ebben a feladatban.” CSÁSZÁR Elemér: *A XIX. század nagy magyar költői*. Jegyezte és kiadta: Tóth Lajos. Budapest, 1929. 93.

³⁷ FERENCZI, 1884. 77.

³⁸ EÖTVÖS, 1972. 132.

Más a hangvétele a regénynek, amikor a nép képviselőiként jelentkező szereplőkről (pl. Viola, Peti cigány, Jancsi huszár) ír a szerző.³⁹ A regény jellem- és környezetrajzai önmagukért beszélnek. Eötvös a nemesi vármegyrendszer karikatúráját adja a főispáni fogadtatás személtetésével, különösen akkor, amikor az üdvözléssel megbízott esperes sietségében az elcsérélt palástból egy másik szónoklatot húz elő, amelyben Eötvös a megyei nemesség valóságos képét tárja az olvasó elé. „Mi a világ minden részében igaz, kétszer az nálunk, hol ötvenkét megye mindannyi kis hazaként áll egymás mellett; s ha Réty Taksony egy részétől bálványoztatott és a másiktól minden alávalóság mintájának hirdettetett, megnyugtathatjuk olvasóinkat, hogy a hazában legalább ötvenkét ember él hasonló körülmények között, s hogy az, kivel most találkozunk, sem az egyik, sem a másik ítéletnek nem felel meg egészen.”⁴⁰

Az irányregény jelleg nem is a cselekményekben, hanem a cselekményeket megszakító leírásokban jelentkezik. Az író e részekben részletesen bemutatja a korabeli megye állapotát, a társadalmi és a politikai viszonyokat, amelyek alapvetően az erkölcsi romlás jeleit mutatják. Ez indokolja az egész közigazgatási rendszerünk gyökeres átalakítását. Ebben látja Eötvös a társadalmi haladás és fejlődés egyetlen lehetséges módját. Ebből következik, hogy szembe állítja egymással a vármegye vezetőit, akik a nemesi rendet képviselik és a jogfosztott jobbágyságot. Eötvös alapvetően a szereplők által életre keltett tisztségeket próbálja bemutatni, amelyek gátat szabnak a polgári fejlődésnek. Taksony vármegye így egy fiktív, de ugyan akkor, mégis tipikus középszintű közigazgatási egység képét adja. A legjelentősebb megyei esemény, a tisztújítás erkölcsstelen volta, annak ironikus ábrázolása a regény egyik fő eseménye, amely a megyerendszer egyik legnagyobb bírálata. Ferenczi Zoltán a következőképp határozta meg az író szerepét. „Azonban mindenütt világosan érezzük, hogy ez a nemes szív iróniája és satyrája s ha torzít, a mit hogy több helyet teszi, azt gonoszság nélkül, mint erkölcsbíró teszi.”⁴¹ Jogászi szemmel értékelve a művet megállapítható, hogy pont e leíró részek teszik közjogilag is értékelhetővé a regényt. Eötvös gyakran maga beszél a műben, amivel megakasztja a regény cselekményét. Az író jelenléte leginkább Tengelyi és Vándori beszélgetései mutatkozik meg, ahol Eötvös saját nézeteit mutatja be az olvasó számára.⁴² Eötvös ars poetica-ja jelenik meg e részekben. Eötvös célja, hogy felhívja az olvasó figyelmét a reformok szükségességére, amelyeknek megvalósulásával a regény teljesíti feladatát.⁴³ „Van az írónak egy magasabb

³⁹ SÖTÉR, 1967. 142. József főhercegnek volt egy nagyszabású terve, hogy Alcsútra cigányokat telepít. BÁTHORY János: Habsburg József Károly főherceg és a cigányok. *Romano nevo l'il*, (2006. november 15.) <http://www.rnl.sk/modules.php?name=News&file=article&sid=5316> (2010. 12. 29.) Bodnár is hivatkozott erre a telepítési tervre. BODNÁR, 1905. 43.

⁴⁰ EÖTVÖS, 1972. 103.

⁴¹ FERENCZI, 1903. 135. Madarász szerint „hervadhatatlan marad Eötvös irányregényének erkölcsi-eszmei üzenete: liberalizmusa, kíméletlen társadalombírálata, őszinte szókimondása, elkötelezettsége az alkotói lelkiismeret és az emberi szabadság: egyezőval az egyedüliek mellett, miknek író elkötelezve lehet.” MADARÁSZ, 1989. 38-39.

⁴² FERENCZI, 1884. 73. Madarász Imre „propagandaregény”-nek nevezte a művet, amelyben Eötvös társadalomkritikája és politikai álláspontja jelenik meg. MADARÁSZ, 1989. 34.

⁴³ FERENCZI, 1903. 136. Ferenczi szerint egy olyan irodalmi alkotásról van szó, „mely humánus cél érdekében egy tudós mélységével, egy mélyen kutató tapasztalatával, egy igazi hazafi fájó melegségével s egy nagy költő bájoló phantasiájával van írva.” Uő. 1884. 77.

feladata, mint hogy bizonyos mennyiségű fehér papírt fekete karcolással töltsön be, s ki ezt érzi, azt egypár kedvező bírálat, vagy azon művészi élvezet, melyet művei alkotásában talál, ki nem elégíthetik. A költészet kedves játékká aljasul, ha a kor nagy érdekeitől különválva nem a létező hibák orvoslása, nem az érzelmek nemesítése után törekszik. S ki az istentől nyert tehetségeit, ahelyett, hogy velök embertársai legszentebb érdekeiért küzdene, a művészi forma mélyébe elássa, csakhogy valamiképp csorbát ne szenvedjen; ki magas helikonáról, félistennek képzelve magát, kora szenvedéseiben csak művészi stúdiumok tárgyát látja, s míg a föld vérben áll, s az egész emberi nem vajadások között új életnek indul, virágok- s a langy esti szellőről énekel: azt bámulhatjuk hideg magasságában, irigyelhetjük - tisztelet- s szeretetünket azonban csak az érdemi, kinek isten szívét adott, hogy embertársai szenvedéseit megérthesse. De ha a költőtől, ki nemes emberi cél után fáradva, hogy erősebben hathasson, azt, mi a művésznak legdrágább, műve szépségét is feláldozá - tiszteletünket meg nem tagadhatjuk, ha bámuljuk az önmegtágadást, mellyel ő, ki keble mélyében gyémántokat találhatott, inkább éles ekével szántotta fel földjét, mert érzi, hogy e munkával öndicsőségére kevesebbet, de embertársainak hasznára többet tehet, ha az így támadott művek hibáit az érzelmért, melyből származtak, szívesen megbocsátjuk, s megfeledkezünk gyengeségeiről, mert érezzük, hogy mi ellen a *kritikus* kifogásokat tehetne, azt az *embernek* bámulni kell, hogy a könyvben nem *szép mű*, hanem *szép emberi tett* fekszik előttünk: mit mondjunk a mázolókról, kik minden magasabb cél s indok nélkül e műveket utánozzák, kik romlott képzetökkel gyönyörködve mindenben, mi szörnyű vagy undok, a rothadást, mely között amazok illatos virágot találtak, fölveják, nem a virágért, hanem mert nekik jólesik az ocsmányságokban körülkapargatni; kik a vétekekben nem a nemesebb emberi természet mindig fennmaradó töredékeit, hanem az erényben is mindig csak azon aljas indulatokat keresik, melyek szerintök minden tetteink egyedüli alapját teszik; kik, mint Diogenes lámpájával embert, úgy új szörnyeteget keresnek képzelmeik mélyében, s inkább örülnek, ha feltalálták, mint ha embertársaiknak egy új vigasztaló gondolatot nyújthatnának. Oh, ha valaha ez oly regényesnek festett zsványéletet közelebbről látnák, azon éhséget, mocskot s mindennemű nyomort, melyek között e kalandok játszatnak, e hősöknek egész aljasságát, kiknek bátorsága sokszor nem más, mint az akasztófától félelem - a kép más volna, mint melyet adnak!⁴⁴ Ferenczi szerint Eötvös világosan meghatározza műveiben, hogy mi a célja írásával. Ez jelenik meg az előbb idézett sorokban is. Taksony vármegye ábrázolásában felfedezhetjük a korabeli közigazgatási rendszer összes problémáját. Ebből kifolyólag a regény legfőbb célja, hogy a reformokat sürgesse.⁴⁵ Bodnár Zsigmond szerint a költők alapvető célja, hogy lerajzolják az adott kor társadalmi és politikai viszonyait. „Mert mi más az esztétikai erő, mint képesség újra teremteni, élénk varázsolni az életet, visszaadni embertársainkat érzésök-, gondolkodásuk és cselekvésökkel.”⁴⁶

⁴⁴ EÖTVÖS, 1972. 288-289. Eötvös Az Én is szeretem című költeményében szintén számot ad írói elhivatottságáról: „Kit nem hevít korának érzeménye, Szakítsa ketté lantja húrjait” NOVÁK, 1930. 15. Bodnár is ezt az idézetet emelte ki. BODNÁR, 1905. 24-25.

⁴⁵ FERENCZI, 1884. 71. Madarász szerint a megye a „korabeli elmaradott magyar társadalom bajainak kimerítő tára.” MADARÁSZ, 1989. 36.

⁴⁶ Bodnár szerint Eötvösnek nem volt meg az írói ereje, nem tudta az olvasó elé tárni a valós társadalmi életet, amelynek következtében torzítva rajzolta meg szereplőit. BODNÁR, 1905. 26-27.

Eötvös kíméletlen támadást intézett a nemesi vármegye ellen, „megtámadott oly valamit, a mit századokon keresztül helyesnek hittek és változhatatlannak tartottak”.⁴⁷ E politikai küzdelemben a jogfosztott emberek érdekében lépett föl, különösen azért, hogy bevonja őket a politikai hatalom gyakorlásába. Valószínűsíteni lehet, hogy a szerző célja az volt, hogy politikai elve a regény olvasása közben elterjedjen a nép körében. Ferenczi a regény jelentőségét egyenesen a Hittelhez hasonlította: „a Hittel óta helyzetünket ily sötétben feltáró mű nem jelent meg”.⁴⁸ Ferenczi szerint Eötvös részletesen ábrázolja szereplőit, elmeséli múltjukat, külön hangsúlyt fektetve azokra a részletekre, amelyek jellemeik fejlődésére hatással lesznek. „Eötvös nem annyira magát a jellemet boncolgatja, mint inkább az okokat adja elé, melyek azt kifejlesztették.”⁴⁹

A mű egyik főhősének Tengelyi Jónásnak a jellemrajza az, ami véleményem szerint leginkább közvetíti Eötvösnek a vármegyei reformok kapcsán már korábban ismertetett nézeteit. A falu jegyzőjének sorsát érzi legközelebb az olvasó Eötvöshöz. A nótárius jellemvonásaiban azt az értelmiségi réteget véli felfedezni az olvasó, akinek személyében már megtalálhatók azok a jellemzők, amelyek potenciálisan képessé tennék arra, hogy megvalósítsa a vármegyéek reformját. Eötvös reformokért vívott szélmalomharcát jeleníti meg Tengelyi személyében, aki szintén végsőkig harcol elveiért, de ezt egymaga nem tudja megvalósítani a rendi nemességnek az idejétmúlt politikai rendszerhez történő görcsös ragaszkodása miatt. Eötvös a centralista politika megvalósulásának biztosítékát a Tengelyihez hasonló, művelt kisnemesi rétegben látta, aki azonban a reformkorban még nem képes a maga politikai célkitűzéseinek megvalósítására, de munkássága mégsem hiábavaló, hiszen előkészíti az 1848. évi alkotmányos átalakulást. „Ő mártírja, vagy mint Porvára mondják, egész bolondja volt az igazságnak.”⁵⁰ Neveltetésében, amit Eötvös részletesen ír le, saját oktatáspolitikájának jövőbeli képét vázolja az olvasó elé, ami eszmei idealizmusának alapját jelenti. A Heidelbergi Egyetemen tanul a későbbi Réty alispánnal, ahol nagy hatással vannak rá a modern eszmei irányzatok, amelyek a szerző hitvallását tolmácsolják, ami a 19. század uralkodó eszméinek alapját képezi. Életpályája szintén halladó gondolkodásának áldozatává válik, hiszen először ügyvédként dolgozik, de a szegények védelmezése csakhamar jogászi karrierjének végét jelenti, hiszen minden eszközzel fellép a törvénytelenséggel szemben, amelyet követően gazdatiszt, majd pedig falusi jegyző lesz.⁵¹ A megyei választások alkalmával Bátornyai Lajost (alispán-jelöltet) támogatja, akivel együtt bukik el.⁵² Ezzel világossá válik számára, hogy elvei feladása nélkül nem számíthat magasabb, megyei szintű officium-ra. Eötvös talán nem véletlenül adja szereplőjének ezt a hivatalt, hiszen helyi szinten a falu jegyzőjének jelentős szerepe volt a mindennapi közigazgatási élet irányításában. Rajta keresztül valós és hiteles képet tud adni az

⁴⁷ FERENCZI, 1903. 139.

⁴⁸ Uo. 138-139. Széchenyi is a problémák megoldására hívta fel a figyelmet. „S nem lelki, test 's országbeli javainak dicsérete emelheti fel hazánkat, hanem hátramaradásaink 's hibáink nagylelkű elismerése, 's azoknak férfias orvoslása.” SZÉCHENYI István: *Hitel*. Petrózai Trattner J. M. és Károlyi István Könyvnyomtató-Intézet, Pest, 1830. 40.

⁴⁹ FERENCZI, 1884. 75.

⁵⁰ EÖTVÖS, 1972. 43.

⁵¹ SÖTÉR, 1967. 150-151.

⁵² FERENCZI, 1903. 129.

olvasónak a megyerendszer állapotáról.⁵³ A tiszaréti jegyző igazságszeretete végett sok eliséget szerzett magának a vármegyében.⁵⁴

Tengelyi jellemábrázolása alapján megállapítható, hogy Eötvös tudatosan alakította főhősének magatartását, amelyre leginkább az elszigeteltség és a magány jellemző, ami visszatükrözi a szerző reformtörekvései és centralista nézetei megvalósításának kilátástalanságát, amelyre szereplőjét Taksony vármegye környezete determinálja. Tengelyi sorsa az, ami Viola mellé állítja a főhőst az olvasó szemében.⁵⁵ Madarász Imre szerint a főhős bukása arra figyelmezteti az olvasót, hogy a reformok elkerülhetetlenek és szükségesek a polgári átalakuláshoz, „intézményes-törvényes úton átfogó-radikális reformpolitikával” kell változtatni a közjogi berendezkedésen.⁵⁶

Tengelyi jellemábrázolásának csúcspontját a főispán (Marosvölgyi) előtt, a vármegye helyzetéről tartott beszámolójában éri el. A jegyző a nép szószólójaként jelenik meg, aki egyben Eötvös reformnézeteit is közvetíti. Itt bontakozik ki Tengelyi igazi személyisége. Beszédében élesen bírálja a nemesi vármegyerendszert. Az érdekegyeztetés gondolatát közvetíti a szerző, akkor, amikor Tengelyi a népről, mint a nemzet szerves részéről beszél. „A nemesség megyei rendszerével sánckokat épített maga körül, melyek mögött kiváltságait századokon keresztül védelmezni tudta a törvények ellen is. De ha már ez állapotot változtatni nem akarjuk, e sánckok mögé mért nem vesszük be a népet is? Azon szerkezet, mely elég erős, hogy nekünk szabadságunkat megtartsa, oly gyenge volna, hogy vele, ha akarjuk, a népet elnyomástól sem őrizhetnők meg? [...] De vajon a művész azért nem fárad-e legalább eszményének valószínűsítésén, nem áll-e ott sokszor évekig márvány-sziklájá előtt, izzadó homlokkal, dolgozva kemény anyagán, míg gondolatát legalább megközelíthet? s nem ez-e feladatunk a gyakorlati életben a politika terén is, hol ideáljait talán senki sem érte utol, de hol a haladásnak még lehetősége is megszűnt; ha senki vágyaival a létező viszonyokon túlmenni nem mer, ha senki oly célokat nem tűz ki magának, melyeknek elérése majdnem lehetetlennek látszik?”⁵⁷ Főhősünk életében ez a beszámoló elvben a reformok lehetőség nyitja meg. Szavait a főispán meghallgatja, de gyakorlati eredménye nem lesz.

Ezek a szavak már túlmutattak a centralista kör politikai aktivizálódásán, hiszen az egységes ellenzék politikai szerepvállalásának jelei mutatkoznak meg, ami 1845-ben jött létre. Tengelyi a reformer politikusok szócsové lesz a regényben a főispánnal szemben, aki a rendiség maradványaitól szabadulni nem képes politikust, az office nobilium-mal rendelkező konzervatív nemesi réteget képviseli. Tengelyi e felszólalásában azonban nem csak a kismemesség nevében, hanem már a politikai életből kirekesztett társadalmi réteg képviselőjeként jelenik meg. Eötvös e sorokkal burkoltan a jogegyenlőség megteremtésére utal. Ez jelenik meg Vándory Balázs és Tengelyi beszélgetésében, amikor a jegyző a „kutyabőrének” elvesztésén siránkozik.⁵⁸ „Bármilyen szomorú legyen az állapot, melyben hazánk nem nemes lakói jelenleg vannak, az nem tarthatja fel magát többé [...] s ki tudja,

⁵³ SÖTÉR, 1967. 149-152.

⁵⁴ BODNÁR, 1905. 30-31.

⁵⁵ SÖTÉR, 1967. 151.

⁵⁶ MADARÁSZ: *Kölcsy, Eötvös, Madách*. 1989. 35.

⁵⁷ EÖTVÖS, 1972. 179-180.

⁵⁸ SÖTÉR, 1967. 153.

nem fognak-e jőni idők, hol fiad áldani fogja végzetét, mely által nemességétől megfosztva, a nép soraiba löketett vissza, de csak hogy egész osztályával azon állásra emelkedjék, melyet egykor mint kiváltságost elfoglalt, s melyet ezentúl mint jogot követelhet?”⁵⁹ E sorok mögött a nem nemesi származású társadalmi réteg politikai helyzete is megjelenik. Bíráló tárgyává teszi alkotmányunk egyik fő jellemzőjét, hogy a politikai életből kizárták a jobbágyokat. E gondolatmenet elvezet minket a jogegyenlőség megvalósításának fontosságához, amelynek egyik fundamentumát a jobbágyfelszabadítás jelentette.⁶⁰

Tengelyi sorsába nem nehéz beleképzelni Eötvös életútját és politikai elveiért vívott harcát. Szinte saját szenvedéseit látjuk megtestesülni Tengelyi reményvesztett küzdelmében. Eötvös tisztában volt azzal, hogy a közigazgatási reform megvalósíthatatlan a reformkor nemességének hozzáállása miatt. Ez az elkeseredett politikai küzdelem jelenik meg Tengelyi életének bemutatásában, akinek szerepe a jövőre nézve meghatározó. A falu jegyzője éles bírálatokat is kapott. Az „ítészek” többsége a jellembrázolást kritizálta. Pulszky sem fogadta teljes elismeréssel a művet, pont az a személy, akinek Eötvös ajánlotta regényét.⁶¹

Ebben a kilátástalan helyzetben Tengelyi nincs egyedül, hiszen a regényben ott a fiatal nemzedék (Tengelyi Vilma, Kislaky Kálmán, Réty Ákos), akik már a haladást, a polgári átalakulást képviselik. Erre utal az a jelenet, ahogy megszabadítják az ártatlan Peti cigányt bilincseitől, ahogy kiszabadítják Violát a fogságából, vagy, ahogy Vilma pártfogásába veszi az ártatlanul szenvedő Viola feleségét.⁶² Ez a jövőképp némileg feloldja az egész regényt végig kísérő pesszimista hangulatot a nemesi vármegye reformjával kapcsolatban. Tengelyi beletörődik sorsába, rezignáltan veszi tudomásul, hogy politikai szerepvállalása nem elég, ahhoz hogy rést üssön a nemesség több évszázados „védbástyáján”. E komor valóságképen enyhít a szerző, amikor Vándory, az örök optimista a következőket mondja. „Te a magyarnak képe vagy, nagy rónaságunk! [...] közel az idő, hol virulni fogsz. Virulni te, szép rónaságunk, s virulni a nép, mely egy ezred óta síkodat lakja. Boldog, ki e napot elérheti! boldog, ki legalább azon öntudattal vigasztalhatja magát, hogy minden tehetségével e szebb idő előkészítésére dolgozott.”⁶³

⁵⁹ EÖTVÖS, 1972. 486.

⁶⁰ FERENCZI, 1884. 78. A jobbágyfelszabadítás történetéhez: HOMOKI-NAGY Mária: *Jobbágyfelszabadítás és annak nehézségei Magyarországon 1848/49-ben. Jogtudományi Közöny*, LIV. évf., 1 (1999) 6-8. Pulay is kiemelte, hogy Eötvös milyen nagy szociális érzékenységgel írja le a jobbágyok helyzetét. PULAY Laura: *Báró Eötvös József világnézete*. Kiadó nincs feltüntetve (szerző). Budapest, 1937. 20.

⁶¹ DEVESCOVI, 2007. 150-152.; FERENCZI, 1903. 127-128.; Uő. 1884. 77.

⁶² SÓTÉR, 1967. 153. Bodnár ezeket a szereplőket „derék, jóra való realisták”-nak tartotta. BODNÁR, 1905. 35.

⁶³ EÖTVÖS, 1972. 644-645. Ferenczi is kijelentette, hogy „mindkét alak nagyon közel áll ahhoz, hogy typossá váljék, egyik mint pessimista, másik mint optimista”. FERENCZI, 1884. 73. Bodnár szerint e két szereplő nemes gondolkodású, de Tengelyi szigorúbban szól az emberekről, mint Vándory, aki mindennek megtalálja a pozitív oldalát. BODNÁR, 1905. 32.; SÓTÉR, 1967. 153-154.

NORBERT VARGA

The Criticism of the Nobiliary County System During the Reform Era based on *A falu jegyzője* written by József Eötvös

(Summary)

There is no better way to describe the legal status of the noblemen during the feudalism as József Eötvös did it in *A falu jegyzője* [The Town Clerk]. He used a reasoning of a legal expert to establish his point of view on the changes in the nobiliary counties, and this reaches its pitch in his novel 'The Town Clerk'. He saw the guarantee of the public law in centralism, and, according to him, this is necessary to establish a parliamentary system, and he thought that the biggest obstacle on the way of the new system is the retainment of the nobiliary county system.

My study does not describe all parts of the novel which are relevant to legal history, but my aim is to show why the retainment of the nobiliary county system in that era was in-supportable by giving a brief description of the characters of the book.